

DE VRIJBLIJVENDEHEID VAN AUSCHWITZ
of
DE POSTMODERNE LEEGTE EN DE FUNDAMENTALISTISCHE
"HORROR VACUI"

Karel Boullart

"Non vive eterna l'arroganza in terra"

Claudio Monteverdi

Il Ritorno d'Ulisse in Patria

I

Een vrouw met een kind op de arm steekt de straat over, struikelt en valt. Het kind slaat met zijn hoofdje tegen de boord van het trottoir en is op slag dood. Zo'n voorval vervult mij met een immense en intense treurnis die, voor ze wegebt, langzaam tot gelatenheid verstillt. Men - het beruchte, anonieme "men" - haalt in het holst van de nacht iemand van zijn bed, omdat hij of zij een haakneus heeft, blauwe ogen of kroeshaar. Hij of zij wordt in de gevangenis gestopt, grondig onderzocht, onderzocht en gefolterd en tenslotte levend begraven, gevierendeeld, doodgeschoten, vergast en vul maar verder in, want de lijst der mogelijkheden is briljant en lang. Ik voel een stekende pijn vol nijdigheid, verbittering en opstandigheid, die bijblijven en zich tot de verbetering van een eeuwig "nee" verdichten. En tenslotte, als ik aangegrepen word door de liefde die zo niet de sterren dan toch de mensen doet bewegen, dan zink ik weg in een gevoel van zuivere, grondeloze en onbeweeglijke vreugde.

Ik beweer nu dat deze emoties "juist" zijn. Daarmee bedoel ik niet dat ik ze "heb": dat zou tautologisch zijn, te gemakkelijk dus en al te simplistisch. Ze zijn "juist" in die zin dat ik het zou moeten betreuren als ik ze niet "had": ik zou ze moeten hebben, want het zijn de "juiste" emoties. En ik mag dat zeggen omdat ze "adekwaat" zijn: in de gegeven omstandigheden zijn dat, op grond van mijn natuur en mijn plaats in de kosmos, nu net de aangewezen, de gepaste emoties. Ik zou, als ik mezelf wil zijn zoals ik wezenlijk ben, er best aan doen ze te hebben, want ze zijn de waarachtige uitdrukking van mijn humaniteit. En daar

voeg ik aan toe: dat is bewijsbaar zo. Natuurlijk, ik kan ze niet hebben. Maar als ik dat doe, dan maak ik mij illusies, dan beeld ik mij maar wat in.

Dat is natuurlijk veel gezegd. Ongetwijfeld is dit geen post-modern perspectief, want dat heeft een hekel aan alle fundering, zelfs aan alle pogingen daartoe. Ik weet ook niet of deze houding dan "modern" genoemd moet worden. Ik geloof van niet. Ik denk dat ze eerder, maar dat is een gevaarlijk woord, "klassiek" kan heten, maar dan niet in de traditionele betekenis van het woord. Een zaak echter staat vast: ze is onvermijdelijk. Zo'n fundering, zelfs van emoties, moet er zijn. En de reden is eenvoudig: er bestaat geen alternatief. Laat me nu toe deze stelling, die even vanzelfsprekend is als ze ongeloofwaardig lijkt, te bewijzen.

II

Vooreerst echter dit. Ten eerste beweer ik helemaal niet dat alle emoties, dat alles gefundeerd moet worden. Dat zou al te klassiek zijn, d.w.z. het zou utopisch en dus dictatoriaal uitvallen en bijgevolg een fundamentele en fatale vergissing zijn. Voor zo'n grote verhalen, voor zo'n meesterlijke vertellingen is de mens niet gemaakt en daartoe is hij ook niet bekwaam. Ook dat zou pure inbeelding zijn en in dat opzicht, mag men zeggen, hebben "post-modernisten" gelijk. Zo kan en moet het liefdegevoel niet gefundeerd worden: men kan niemand dwingen lief te hebben. Dat zou zelfs tegendoelmatig zijn, want de "constructie" van dit gevoel zou het meteen "inauthentiek" maken. Omgekeerd zijn haatgevoelens nooit verantwoord, juist omdat de liefde, als ze zich voordoet, vanzelfsprekend is. Anders gezegd, wie haat vergist zich altijd, wie liefheeft is steeds gerechtvaardigd. Die vreugde heeft inderdaad geen fundament en heeft aan fundamenten ook geen nood: de mens is geboren om zijn wereld lief te hebben. Kortom, de liefde is haar eigen beloning en daarom stijgt ze boven alle ethische beoordeling uit. Aan de andere kant komen de treurnis en de gelatenheid niet aan ethische kwalificatie toe, omdat men de wereld en zijn toeval niets kwalijk kan nemen. Doet men dat wel, dan zou men zich ook nu weer fundamenteel vergissen, omdat men dan tegen de natuur, tegen zichzelf en zijn eigen bestaan als zodanig in opstand zou moeten komen. En dat kan men niet doen zonder het andere en de anderen en tenslotte zichzelf te vernietigen. Metafysische opstandigheid is bewijsbaar tegendoelmatig omdat ze nu net die natuur, die ze moet verwerpen, nodig heeft om ertegen in opstand te komen: ze kan niets anders doen dan de tak afzagen

waarop ze zit in de dwaze veronderstelling dat dit de aange-
wezen methode is om de hemel te bestormen. De vlammende pijn
daarentegen kan en moet gefundeerd worden, omdat ze ethisch
kwalificeerbaar is, omdat ze berust op en het uiteindelijk resul-
taat is van de manier waarop wij onszelf bepaald hebben. Kort-
om, het toeval van de wereld, het geluk van de liefde en het
ongeluk van het leed zijn dwingend - wij moeten er ons bij
neerleggen, omdat wij er - zoals bij de dood - bij neergelegd
worden. Maar wat wijzelf uit eigen beweging, op grond van ons
hoogsteigen initiatief doen en laten, denken en voelen, is ethisch
bepaald en moet zijn fundamenten hebben. Want het gaat om
gevoelens die wij moeten hebben, omdat er daadwerkelijk in de
culturele orde alternatieven op bestaan: het zijn emoties die hun
geldigheid en hun goed recht, maar ook hun onrechtmatigheid en
hun willekeur hebben. Daarom moeten ze gefundeerd worden. En
deze gevoelens zijn de enige van die aard. Ten tweede kan het
verbazingwekkend en zelfs ergerlijk overkomen te moeten horen
dat men "verkeerde" emoties kan hebben. Men zou zich in zijn
diepste intimiteit aangetast kunnen voelen, als men ertoe ver-
plicht zou kunnen worden de ene gevoelens te hebben en de
andere niet. Maar zo strikt persoonlijk, zo autonoom is onze
intimiteit niet. Juist waar wij onszelf bepalen, bepalen wij ook
onze emoties. Ze overkomen ons en ze zijn onweerstandbaar,
precies omdat wij onszelf zò bepaald hebben of omdat wij door
anderen in onszelf zò bepaald werden dat we ze zullen krijgen,
dat ze ons dus, inderdaad, overvallen. Het is van oudsher
bekend dat de mensen in dergelijke gevallen niet gekweld wor-
den door de dingen zelf maar door de meningen die ze erover
hebben, en het zijn die meningen waarvan onze ethisch kwalifi-
ceerbare emoties gemaakt zijn. Niemand, mag men aannemen,
wordt als antisemiet geboren, maar de geschiedenis toont aan dat
men gemakkelijk een jodenhater kan worden: het volstaat de
mening te verkondigen dat de Joden Christus hebben vermoord.
En het vraagt veel autonomie, d.w.z. koppige zelfbepaling, om
niet in die valstrik van deze al te menselijke en onmenselijke
onzin te trappen. Daarmee wordt echter niet gesteld dat er een
sluitende methode zou bestaan om mensen effectief te dwingen
bepaalde emoties te hebben. Ook dat is bewijsbaar overdreven,
want zo systematisch efficiënt zijn de anderen niet voor ons en
zijn wij niet, ook niet voor onszelf. Het kan en het moet volstaan
dat de vereiste emotie mogelijk is en dat ze mits de nodige
inspanning en het juiste denken en met een beetje geluk inder-
daad verwerkelijkt kan worden. Meer kan van het ethisch kwalifi-
ceerbare niet worden geëist. Hier, zoals overal elders, bestaan
er geen waterdichte garanties. Die zouden het ethische trouwens

beroven van zijn normatieve kwaliteit: ze zouden alle voortreffelijkheid "automatiseren" en bijgevolg ook alle fundering overbodig maken. Met andere woorden, het ethisch kwalificeerbare moet gefundeerd worden, precies omdat het niet restloos gega-randeerd kan zijn.

Maar, zal men zegen, als dat zo is, kan het ethische überhaupt dan wel een fundering krijgen? Als het in beginsel niet gega-randeerd kan worden, is het dan ook niet in beginsel onmogelijk om het afdoende te funderen? Het is deze paradox die het ijle "Sollen" in onze filosofische traditie enerzijds tot een klassiek en dus dictatoriaal "alomvattend" "Müssen" heeft doen ver-dichten en die anderzijds de pre- en postmoderne reactie heeft uitgelokt waarin alle fundering onmogelijk is geworden en waar-in ze zelfs niet meer gewenst lijkt te zijn, omdat ze tegen-doelmatig en dus dodelijk gevaarlijk is. En toch is er, als zodanig, geen alternatief op fundering, precies omdat dit dilem-ma eigenlijk niet bestaat, omdat zijn verschrikkelijke horens slechts de pijnlijke bijzonderheid zijn van de nietszeggendheid van onze geest: de paradoxie is slechts ingebeeld. Wat natuurlijk niet wil zeggen dat zo'n illusie zich niet waar kan maken. Men kan zeggen dat een maagd een moeder is: het volstaat ze heilig te verklaren. Zoals men, met alle demagogen die zich democraten noemen, kan zeggen dat men rijker wordt van zodra men minder snel verarmt.

III

Maar, hoe dan ook en hoe beperkt ook, funderen zal lastig zijn. Zo lastig zelfs dat men gemakkelijk op het idee kan komen dat het onmogelijk is. Met of zonder alternatieven, men kan zeggen: er zijn geen fundamente en als ze er al zouden zijn, dan zou men ze niet kunnen vinden. Er bestaan geen manieren waarop de wereld niet beschreven kan worden: niets is onmogelijk en alles is toegelaten. En dat is het ergste niet eens: de gebeurlijke fundering haalt op de koop toe niets uit. Ze is niet enkel lastig, ze is zelfs een overbodige last. Funderingen zijn ballast. Het spel der fundering spelen is een luxe nastreven waar men alleen maar miserie aan kan overhouden en waarvan men, zelfs als het niet tot ellende leidt, in beginsel niet kan genieten: die schijnbaar fundamentele arbeid is een soort zelfkwelling en men moet een masochist zijn om er enig voordeel uit te halen. En er zijn twee, om zo te zeggen, goede redenen om er zo over te denken. Ten eerste is het maar al te duidelijk dat het er daadwerkelijk uitsluitend op aankomt, als het al ergens op aankomt, de "gevoe-

lens" - juist of niet juist, mijn gevoelens dus - te hebben, niet ze zogezegd te "funderen." Als ik het gevoel heb, zelfs als ik, hoe dan ook, het "juiste" gevoel zou hebben, "heb" ik het, en aan dat gevoel als zodanig voegt welke fundering ook niets maar dan ook niets toe. Zeker niet, als wij hebben moeten toegeven dat de "fundering," hoe voortreffelijk ook, er in beginsel niet in kan slagen mij gegarandeerd het gevoelen te bezorgen. Gevoelig als ik ben, heb ik aan fundering daadwerkelijk dus niets. En bijgevolg is ze overbodig. Het is volstrekt belachelijk een vriendelijke man een paar uur te vervelen met een "bewijs" dat mensen er best aan zouden doen om toch maar een beetje vriendelijk voor elkaar te zijn. De man is het en dat volstaat. De kans is zelfs groot dat hij er, nodeloos theoretisch overdonderd, ten einde raad zijn geduld en zelfs zijn vriendelijkheid bij zou inschieten. "Kortom: "Le raisonneur est un être fâcheux par définition." Ten tweede is het, zo mogelijk, nog overbodiger een grompot van de noodzaak van die beroemde vriendelijkheid te overtuigen. Want, zelfs als men over zo'n bewijs zou beschikken, zal hij er naar alle waarschijnlijkheid, om niet te zeggen, absoluut zeker geen oren naar hebben: men moet per slot van rekening een door en door welwillende persoonlijkheid zijn om naar argumenten te willen luisteren. Kortom, het is niet omdat je "bewezen" hebt dat het onzin is haakneuzen als staatsgevaarlijk te beschouwen, dat ze de gevangenis worden uitgetoverd. Daarvoor heb je geen funderingen nodig, maar moet je cipiers omkopen, landen in Normandië en in Stalingrad artillerie in stelling brengen. De labyrintische barok van het rijk der argumenten ten spijt, ziet de wereld zelf, zoals hij effectief is, er ongelooflijk simpel uit: men is beter voor het leven uitgerust met een revolver in de hand dan met duizend argumenten in de lucht.

En dat rijk der sluitende argumenten bestaat niet eens. Het is om zo te zeggen niets anders dan een akoestische hallucinatie. En dat komt omdat in kennistheoretisch opzicht het scepticisme en in ethisch opzicht het nihilisme in beginsel onweerlegbaar zijn. De reden daarvoor - als wij ons zo mogen uitdrukken - is trouwens al sinds eeuwen bekend en berucht en eigenlijk bijna schaamteloos eenvoudig. Hoe je je argumenten en je funderingen ook opvat, ze zullen altijd een begin- en een eindpunt moeten hebben, zoals alle dingen, en ze zullen altijd moeten inhouden dat, als je de premissen onderschrijft, je ook de conclusies zult moeten onderschrijven. Het is echter zonneklaar dat je op die manier - en er is er geen andere - nooit wat dan ook zult kunnen bewijzen of funderen. Want je kunt je conclusies enkel onderschrijven als je je premissen onderschrijft. Maar waarom

zou je dat doen, als je er toch van uitgaat dat je niets wilt onderschrijven dat niet gefundeerd is, d.w.z. dat niet uit premissen volgt? Je zult dus, op die grondslag, die de grondslag van alle funderingsarbeid is, tot in alle eeuwigheid naar premissen moeten zoeken die je altijd weer ontsnappen, precies omdat je ze zoekt, of je zult, en dat zul je natuurlijk daadwerkelijk doen, omdat je intellectueel uitgeput zult geraken door de principiële tegendoelmatigheid van je denken, de premissen die je niet kunt missen, zonder meer moeten "poneren." Maar waarom dan al die nodeloze moeite? Want, als je er toch toe gedwongen bent de stellingen die je wilt funderen, te poneren, waarom poneer je dan niet zonder meer al de zogezegde conclusies die je daarnet zo vurig wenste? Dat zou veel eerlijker zijn, want dat doe je sowieso tóch en daarenboven is het ontegenzeggelijk een veel rustgevender methode. Nu zul je allicht woorden als "denkeconomie," "overzichtelijkheid," "coherentie" en "systeem" in de mond willen nemen. Maar waarom zou je die nodig hebben? Dat moet eerst nog bewezen worden. En, zoals we zojuist gezien hebben, valt er niets te bewijzen. Ook die dingen heb je uiteindelijk mutatis mutandis - en er moet nauwelijks wat veranderd worden - gewoon "geponeerd." En nu hebben we je waar we je hebben willen. Menseneterij, de verering van de Heilige Maagd, concentratiekampen, de burgerlijke stand, democratie, astrologie, scheikunde, het getal "pi," en ga maar door, het zijn niets anders dan "culturele" opties en posities, die je kunt hebben en die je ook niet kunt hebben. Maar er bestaat geen "criterium" en er kan er ook geen bestaan op grond waarvan je het ene of het andere zou kunnen of moeten kiezen. Jouw positie kies je gewoon, uit gemakzucht, omdat ze in de mode is, omdat je vriend ook in imaginaire getallen gelooft en je niet graag ruzie zoekt, of om welk motief ook, als je al zou denken - maar dat hoeft niet - er een nodig te hebben. Maar een ding is zeker: je zult nooit een echt gefundeerde keuze kunnen maken. Zoals Milton al wist: "The mind is its own place, and in itself Can make a heav'n of hell, a hell of heav'n" (Paradise Lost, I, 253-254). En wat voor het ene doorgaat hier kan morgen elders voor wat anders doorgaan. Want er is niets anders en er kan niets anders zijn dan het feit - als we dat al zo mogen noemen - dat de dingen zijn waarvoor ze doorgaan. En die "dingen," juist omdat ze slechts "geponeerd" zijn, kunnen doorgaan voor om het even wat. De ontische wereld, de wereld zoals hij werkelijk is en wijzelf zoals wij wezenlijk zijn, is niets anders dan een zinsbegoocheling - de fata morgana van de betrouwbare afspiegeling van de wereld in onze geest - een pathologische toestand dus van het gezond verstand, die met

Plato in de wereld gekomen is en die nu, eindelijk, na Nietzsche en met Heidegger, Foucault, Derrida en Rorty, om er maar enkele te noemen, rustig begraven kan worden, omdat hij voorgoed, naar het zich laat aanzien, dood is gegaan. En dat hoeft ons niet eens treurig te stemmen, want die funderende en fundamentele illusie heeft toch alleen maar in schijn geleefd. Het wereldbeeld is geen beeld van de wereld, het is louter een beeld, zoals een tekst ook uit louter palimpsesten is samengesteld. Er bestaat geen tekst van de wereld, er zijn alleen babbeluurtjes. Men kan deze overigens laattijdige conclusie - want men had ze al veel eerder kunnen trekken - een schandaal vinden of zelfs een beetje griezelig. Maar daar moet men dan een filosoof voor zijn, d.w.z. iemand die zich heeft ingebeeld dat hij een specialist in funderingen is. Voor zo iemand moet deze waarheid, bij wijze van spreken natuurlijk, uiteraard nogal ontgoochelend overkomen. Maar ook dat is een illusie. Want we moeten deze "eenzamen in de herfst," deze "minnaars van het intellect dat bij zichzelf ten achter blijft," er toch even op wijzen dat hun "droevige gelaatsuitdrukking" eigenlijk een beetje ongepast, zelfs een beetje gemaakt is. Het is namelijk, zowel de facto als de iure, zo dat zij met hun funderingen er altijd al veel griezeliger en schandaliger aan toe zijn geweest dan wij, postmodernen, die geen fundamentele meer nodig hebben. Want, ook al heeft hun "fundamentele" filosofie - als wij dat lelijke woord mogen gebruiken - werkelijk, bij wijze van spreken, slechts een schijnleven gehad, ze heeft er niettemin duchtig op los geleefd, met alle schandalige en griezelige gevolgen vandien. Want denk je maar eens in dat je gegronde, onweerlegbare redenen gevonden hebt om Maria, de Moeder Gods, te vereren. En stel je voor dat je iemand ontmoet - en gezien er geen redenen bestaan, kan dat best - die, ook al om gegronde redenen die er niet zijn, niet zo Don Juanesk is aangelegd en bijgevolg weinig voor Maria en nog minder voor haar verering voelt. Wat gaat er dan gebeuren? Het is waarschijnlijk, en eigenlijk is het vanuit funderingsperspectief gezien logisch noodzakelijk, dat je naarmate je gegronder redenen meent te hebben ook sterker de neiging gaat vertonen om die andere te overtuigen van de stelling dat hij er best aan zou doen om, in ultimis, Maria, de Moeder Gods, toch maar te vereren. En als dat niet lukt, - wat bij gebrek aan redenen te verwachten valt - zul je nauwelijks aan de verleiding kunnen weerstaan om hem, die andere, daar gewoonweg toe te dwingen, zonder argumenten deze keer maar wellicht met meer succes. Want als je dat niet zou doen, dan zou je niet volgens je overtuiging handelen - en wie gegronde redenen heeft moet consequent zijn - of je zou moeten bekennen eigenlijk geen afdoende redenen te

hebben. En dat laatste komt bij filosofen uiterst zelden voor. Logisch gesproken dus ben je het aan je redenen en aan jezelf verplicht die ketterij, die erin bestaat Maria maar een lauw hart toe te dragen, te vuur en te zwaard te bestrijden en dat niet alleen in het belang van Maria en het jouwe, maar ook in het belang van de ketterij zelf. En nu zul je toch moeten toegeven dat brandstapels uitgesproken griezelige dingen zijn. Trouwens, *mutatis mutandis* - en ook hier moet nauwelijks wat veranderd worden - kom je om zo te zeggen als vanzelf bij concentratiekampen en bij haast alle andere akelige dingen des mensen uit. Want in deze wereld is de goedheid bijzonder eentonig en is het kwaad, vooral het gefundeerde, d.w.z. het verontschuldigde kwaad, onafzienbaar divers. Aan je filosofisch geweeklaag zou dus wel eens een reukje kunnen zitten, en een brandgeur. Je zou dus echt, bij wijze van spreken, in een veel minder uitputtende, in een jovialer en ook zuiverder positie terechtkomen als je met ons zou beslissen om de conversatie gaande te houden, al was het maar - want er zijn natuurlijk geen afdoende redenen en ook geen garanties - om ook eens blijk te geven van gezond ethnocentrisme. Nu horen we je al beweren dat er bewijsbaar geen gegronde redenen zijn voor de verering van de Heilige Maagd en evenmin voor concentratiekampen. Maar je zult het hopelijk niet al te kwalijk nemen dat zo'n repliek, die alleen maar van de ezelachtigheid kan getuigen waarmee Don Quichotte windmolens bestreed en op wijnzakken inhakte, ons, postmoderneren, enkel een vale glimlach kan ontlokken.

IV

Wat kan men tegen deze superieure retoriek van de anti-fundering, tegen deze hoogst strategische positie inbrengen? De wereld is klein geworden, de filosofie is kleinschalig gebleken, en bijgevolg blijft er alleen nog, zo nu en dan, wat conversatie over. Voor minder volatiele bekommernissen, voor zogezegd substantiële zaken is onze intellectuele praatplicht niet in de wieg gelegd. Zolang men alles wil funderen, valt er niets tegen in te brengen. Maar natuurlijk, als men niet alles kan funderen, zijn er ook geen echte fundamente. Er valt sowieso niets te zeggen.

Behalve misschien dit. De postmoderne strategie zou prachtig zijn als ieder van ons voor zichzelf in zijn eigen, zelfgemaakte wereld kon leven. Als wij dus geen problemen op te lossen hadden, omdat wij ze allemaal al hadden opgelost of omdat er geen zijn en er ook nooit waren. Anders gezegd, deze positie is alleen geschikt voor het Aardse Paradijs of voor het Hemelse

Jeruzalem. Want in dat geval zouden wij, intellectueel bekeken, nauwelijks nog wat anders moeten en trouwens kunnen doen dan converseren over het weer, dat nu eenmaal wisselvallig genoeg is om een overigens nutteloze belangstelling gaande te houden. Met andere woorden, de postmoderne strategie vooronderstelt een spel dat gegarandeerd alomtegenwoordig is en een spealzucht die per definitie onschuldig kan blijven. Maar die paradijzen bestaan niet. En, helaas, als er dan toch eens werkelijk een probleem zou zijn, dat niet kan worden weggepraat, dan kan de conversatie slechts het verbale equivalent zijn van een spelletje "patience" waarmee het probleem uit de aandacht die het verdient, kan worden weggekaart of dan kan ze, als ze substantieel wil worden, slechts de betoverende maskering zijn van een "bellum omnium contra omnes." Want hoe gezond het conversationale etnocentrisme ook is, het lijdt geen twijfel dat, als puntje bij paaltje komt, d.w.z. als de problemen die er zijn een oplossing eisen, elke mens op zich genomen al een hele etnie is, die bijgevolg haar positie alleen maar kan poneren, waardoor alle substantiële conversatie in beginsel, en dus van in het begin, moet stilvallen en er dus, na de schijnbare tijd die voor het praten is voorbestemd, niets anders meer opzit dan aan een oorlog te beginnen die niet kan eindigen vòòr alle vijandelijke, d.w.z. alle andere posities, uit de wereld geholpen zijn, die dan toch gemeenschappelijk blijkt te zijn geweest. En dat hoogst heterotelische resultaat van een op het eerste zicht bijzonder vredelievende positie is te wijten aan het feit dat de strategie van de anti-fundering inderdaad onweerlegbaar is. Ze is namelijk onweerlegbaar enkel en alleen omdat ze helemaal geen strategie blijkt te zijn: ze is nietszeggend. En daarin is ze zelfs, als wij dat woord mogen gebruiken, consequent: want er zijn immers geen problemen. De deconstructie heeft geen methode, want er valt eigenlijk niets te deconstrueren, behalve de deconstructie van de tekst van de wereld die men zelf, in de deconstructie, geconstrueerd heeft. Want herinner je dat er geen teksten bestaan maar uitsluitend palimpsesten. De strategie van de anti-fundering is dan ook de perfecte pendant, om niet te zeggen het spiegelbeeld ad infinitum van de strategie van de alles-fundering. Ook die heeft, zoals alle inquisiteurs na verloop van tijd ontdekken, geen conversatie nodig: want als alles gefundeerd is, is alles bij voorbaat al beslist. De conversatie is dus ten einde nog vòòr ze begonnen is: ze is altijd al geweest en bijgevolg is ze overbodig. En net zoals in de strategie van de anti-fundering de totale oorlog van alle etnieën, bij wijze van spreken, het laatste woord heeft, zo blijft in het allesfunderende alternatief slechts het folteren en het doden van boosaardige kettters over,

die klaarblijkelijk naar geen alomvattende rede willen luisteren.

Men kan de zaak, de mateloze miserie van de zaak, ook als volgt formuleren. Stel je voor dat je een probleem hebt dat je niet onder tafel kunt schuiven, omdat het er nu eenmaal is. Het dringt zich dus op en je kunt het bijgevolg niet meer wegdenken. Wat ga je doen? De klassieke funderingsstrategie heeft, gezien ze alles gefundeerd heeft en dus ook alles heeft voorzien, de oplossing, om niet te zeggen de eindoplossing, al bij de hand. Maar dit is, de schone schijn daargelaten, een uiterst rigide en, in het "panta rei" van deze door toevalligheden vertekende wereld, een bijzonder stuntelige, zelfs komische strategie. De kans is groot dat ze vroeg of laat moet ontdekken dat haar oplossingen niet deugen. Die kans is overigens bijzonder groot omdat zo'n aanpak sowieso weinig gemotiveerd kan zijn om zich grondig over het probleem te buigen. Maar wee haar, als ze met haar eigen ogen niet haar goden maar haar mislukkingen moet aanschouwen, want - voortdurende en nutteloze herschrijvingen van de wereld en haarzelf ten spijt - zal ze dan moeten bekenen, ofwel dat ze niet afdoende gefundeerd was - wat haar alleen maar ongemak kan bezorgen - ofwel zal ze - en dat ligt meer voor de hand - het de werkelijkheid kwalijk moeten nemen dat die zich niet gedwee genoeg heeft opgesteld. Waaruit, met een "des te erger voor de realiteit" de strijd tegen het bestaan, ook tegen het bestaan zoals het is, con amore kan beginnen. Men ziet gemakkelijk in dat zo'n strategie vroeg of laat tot paniek moet leiden, tot terreur en tot zelfmoord. Men kan aan de postmodernen toegeven, met het nodige voorbehoud, dat deze strategie in onze traditie haar intellectuele oorsprong gevonden heeft op het ogenblik waarop Plato in zijn Republiek de "tragici" vriendelijk verzocht de "polis" te verlaten op grond van het onweerstaanbare argument dat er in een perfecte staat van onoplosbare problemen geen sprake kan zijn. Plato had ongelijk, maar men mag aannemen dat hij dat toen nog niet echt kon weten. Maar de strategie, die in een notedop in deze geste schuilgaat, is inderdaad - en dat is nu wel duidelijk gebleken - gevaarlijk.

Maar de postmoderne variant is nog veel gevaarlijker. Want wat zal hij doen? Eigenlijk kan hij niets doen, althans niet terecht en dus ook niet echt. Een probleem is slechts een probleem onder een zekere beschrijving, zoals dat heet, en het volstaat dus, om het probleem alsnog onder tafel te schuiven, die beschrijving te veranderen. En dat is perfect doenbaar, vermits ook die beschrijving geen "grondslagen" heeft. Voor de door-gewinterde postmodernist zijn de donkere wolken aan de horizon nu eenmaal kameleons en bij voorkeur dus geen donderwolken.

Het is ver van duidelijk hoe lang men deze betoverende strategie kan volhouden maar in een wereld die nu eenmaal is wat hij is, mag men er zeker van zijn dat men vroeg of laat toch rekening zal moeten houden met inslaande bliksems. Aan alle willekeur komt, helaas, een niet zo willekeurig einde. En dan? Hoe gaat een postmodernist, om het braden wat te verzachten, die branden blussen? Ongelukkig genoeg heeft hij geen enkel criterium - dat zegt hij trouwens zelf - om uit te maken of hij nu de brandspuit hanteert dan wel olie op het vuur aan het gooien is. Hij moet immers, en hij kan niet anders, dan arbitrair te werk gaan. Hij doet dus zo maar wat en het kan moeilijk anders of het resultaat moet navenant zijn: aleatoir en ad hoc. En dat komt niet omdat er überhaupt in deze wereld voor goede bedoelingen geen garanties te vinden zijn, dat komt - en uitsluitend - omdat hij zich nooit met de werkelijkheid heeft ingelaten. Hij heeft dat geweigerd in de zaligmakende maar compleet ridicule overtuiging dat die er uiteindelijk toch niet is. De realiteit is immers slechts een descriptieve en conceptuele conventie, een culturele optie, zoals er zovele zijn. Wat hij daadwerkelijk zal doen, zal dan ook dòòr en dòòr conventioneel moeten uitvallen. Hij zal met andere woorden nooit wat anders kunnen doen dan de branden van gisteren blussen. Want hij heeft geen enkele reden en hij kan er ook geen hebben, om zijn conventies betreffende "branden" en "blussen" te veranderen, laat staan ze te verbeteren. En als hij dat toch zou doen - al was het maar om ter wille van de vlotte conversatie van onderwerp te veranderen - dan zal hij zich uitsluitend - overigens ook een conventie - op het toeval van zijn teerlingen moeten verlaten. Niets kan hem dus, als hij al wil veranderen, ook maar enige aanwijzing geven dat hij er morgen niet toe gebracht zal worden de branden van eergisteren te gaan blussen. Maar dat houdt natuurlijk niet in dat de postmodernist historisch bekeken steeds meer achterop zal geraken: hij kan niet achteruit en hij kan ook niet vooruit, gewoon omdat hij nooit ergens geweest is. Zijn strategie is niet slecht, want het is helemaal geen strategie. Maar juist daarom is ze natuurlijk de slechtst mogelijke die denkbaar is. Ze kent geen "redenen" en ze kan er dus ook geen zoeken. Met haar aanpak is het dus nog droeviger gesteld dan met de vorige. Van die strategie kan tenminste nog gezegd worden dat ze naar redenen zoekt, ook al heeft ze dan vaak het - absolute - ongeluk gehad die allemaal gevonden te hebben. Maar het is mogelijk dat in dit zoekproces - dat vroeg of laat terug op gang moet komen, gezien er geen "absolute" redenen zijn - het is mogelijk dat men niet enkel ontdekt dat er inderdaad geen absolute redenen zijn, maar ook dat zulks niet hoeft te beletten dat er voor tal van dingen

toch wel degelijk serieuze redenen te vinden zijn. Kortom, de klassieke strategie is gevaarlijk, omdat ze al te gemakkelijk door een fundamentalistische "horror vacui" kan worden aangetast, maar ze is niet noodzakelijk onvruchtbaar: integendeel, ze zal juist vruchtbaar kunnen worden in de mate waarin ze haar funderingsarbeid ernstig neemt, d.w.z. het onvermijdelijke ponen niet als een bovenwereldse, godgelijke genade blijft beschouwen. De postmoderne leegte daarentegen is onvruchtbaar per definitie, omdat ze in beginsel niet funderend te werk kan gaan: uit niets volgt niets dan willekeur en uit willekeur niets dan ellende. Ze kan dan ook niet anders dan de dogma's van de funderende strategieën tot gewichtloze conventies herschrijven en bijgevolg doet ze het inquisitorische gevaar van de absolute fundering omslaan in een algemene, openlijke of gecamoufleerde gewelddadigheid die op de koop toe volstrekt frivool is. Met andere woorden, ze moet tot de stelling leiden dat geen enkel probleem kan worden opgelost en dat bijgevolg alle problemen, die overigens slechts bestaan omdat men ze als zodanig beschreven heeft, d.w.z. omdat men ze zo en niet anders heeft gewild, slechts kunnen worden uitgevochten. De gewelddadigheid van de postmoderne leegte is dus universeel, ze is willekeurig en ze is zelfgemaakt. Als dat niet per se griezelig is, dan is het in elk geval per definitie een beetje onnozel of volop waanzinnig.

Maar wat staat ons dan te doen? Wat te doen, als het onmogelijk blijkt aan deze, overigens lege, "wil tot macht" te ontkomen? Wat te doen, als tussen de Scylla van de klassiek metafysische, kankerende verblindende en de Charybdis van de pre- en postmoderne conventionele willekeur en onverschilligheid, niet door te zeilen valt? En wat te doen, als - zelfs als dat wel zou kunnen - de aanvaarding van de waarheid - hoezeer ook bewezen - niet afgedwongen kan worden en er dus altijd plaats is en blijft - een absolute plaats - voor de willekeur van de wil die bij gelegenheid de wereld, onszelf en onze waarheden niet waar wil hebben?

V

Ten eerste moet opgemerkt worden dat wij, hoe dan ook, wel een deugdelijke oplossing voor de funderingsproblematiek zullen moeten zoeken, omdat wij anders niet door de flessehals zullen geraken waarin de wereldgeschiedenis ons nu eenmaal heeft gebracht. Op grond van de loze vasthoudendheid en de dwaze willekeur van onze macht zullen we, vroeg of laat, door onze culturele onkunde onszelf uit de wereld helpen, als wij er niet in

slagen die houding aan te nemen die het geweld, waar dat kan, door sluitende argumentatie vervangt. Hoog boven ons hoofd hangt immers een zwaard van Damocles - er zijn er heel wat, maar ik heb het nu enkel over het meest spectaculaire, het meest dodelijke en het meest definitieve - dat ons zou moeten doen beseffen dat wij met "gezond etnocentrisme" waar ook ter wereld en met conversatie zòmaar onze wereld niet uit die hoogste nood kunnen helpen. De mensheid kan het zich niet meer veroorloven - wat vroeger natuurlijk wel kon en meestal ook gebeurde - om zichzelf met behulp van inbeelding, willekeur en macht te programmeren in plaats van met funderingen en gedegen verantwoordingen: het is niet meer goed denkbaar dat men geheugenverlies met astrologie kan compenseren. En dat is geen allusie, maar een vaststelling die ons allen aangaat. Het is mogelijk dat die verantwoording er niet kan zijn, dat het probleem van de cultuurfundering onoplosbaar is, en dan zullen wij slechts per toeval, en van het ene toeval in het andere, het gruwelijke besef van deze aangeboren onkunde van onze soort voor een tijdje kunnen overleven. Maar het is niet onmogelijk, althans niet bij voorbaat, dat er wel afdoende argumenten gevonden kunnen worden om de fatale gewelddadigheid in voldoende mate te vermijden, als wij dat überhaupt zouden willen. Maar die funderingen en die verantwoordingen zullen wij vanzelfsprekend nooit ontdekken als wij ervan uitgaan dat wij die argumenten al gevonden hebben, omdat het, bijvoorbeeld, volstaat de Heilige Schrift te lezen, de Koran te bestuderen of Marx en Lenin te citeren, of, even erg en op lange termijn nog erger, als wij, omdat we menen dat er überhaupt geen argumenten zijn, ons zouden inbeelden dat wij het ons kunnen permitteren vandaag de Christen uit te hangen, morgen de Boeddhist te spelen en overmorgen bij Mao Tse Toeng te zweren. Want om op eigen houtje wat nieuws te vinden - wat natuurlijk dringend nodig is - daarvoor is een postmodernist, als postmodernist, niet bepaald geschikt, daartoe is hij niet bekwaam en in dat verband is hij ook niet gemotiveerd. Waar zou hij trouwens het motief vandaan halen? Natuurlijk, zijn - overigens onmogelijke - houding van lege gelatenheid zou er, ja moet er in eerste instantie toe leiden dat hij probeert de conversatie gaande te houden. En in dat opzicht is deze raad van de radelozen niet van de slechtste. Maar dat kan dan echt niet ter wille van de conversatie zijn, maar slechts ter wille van het woord van Bertrand Russell, die, op het einde van zijn leven gevraagd welke boodschap hij voor onze soort nog overhad, gezegd heeft: "Remember your humanity, and forget the rest." De klassieke fundamentalist is geneigd te denken dat wij die al lang hebben en tot in alle details

kennen. Dat is pretentieus op het tragikomische af. De oude sceptici en hun postmoderne laatkomers denken zich in dat er niet zoiets als die "humaniteit" bestaat, tenzij per conventie. Dat is clownesk tot in het vervelende toe. Het komt er bijgevolg op aan die "humaniteit" haar doordachte invulling te geven zonder in de postmoderne mist van de nietszeggendheid of in het rariteitenkabinet van de voortdurende inquisitie terecht te komen. Het komt er dus op aan de "conversatie" in goede banen te leiden. Want gesprekken zonder pointe zijn als kruiswoordraadsels: ze leveren geen teksten op. En leesbare, uitvoerbare teksten is het wat wij nodig hebben.

En zijn die nu echt zo moeilijk te schrijven? De gebeurlijke voortreffelijkheid van de gedachten kan natuurlijk enkel in hun uitvoering en hun ontwikkeling blijken. In deze context zal ik me dan ook tot een voorbeeld beperken. Het gaat om een argumentatie die eeuwenoud is - ze wordt reeds bij Al Ghazali aange troffen - en ze heeft betrekking op de problematiek van het solipsisme. Ze heeft haar klassieke vorm in het "malin génie" van Descartes gekregen en ze wordt ook nu nog naar voren gebracht. Een boosaardige wetenschapper zet zonder dat je dat weet elektroden in je kop die maken dat je, naar zijn goeddunken, nu en dan denkt dat er rotsen bestaan, terwijl er in zijn wereld en in de jouwe helemaal geen rotsen zijn: de rotsformaties zijn, om zo te zeggen, een absoluut toegevoegde waarde. Ze zullen je dan ook - wat in de lijn der verwachtingen ligt - absoluut belasten. Want je kunt alleen maar zeggen dat zo'n wetenschapper niet bestaat, als je wel degelijk weet dat er rotsen zijn. Maar dat is nu juist het probleem, en bijgevolg kun je nooit echt te weten komen of er al dan niet rotsen bestaan. En dat argument kun je uitbreiden tot alle entiteiten van de zogenoemde "buitenwereld," d.w.z. tot de realiteit als zodanig. En zo kun je je solipsistische en sceptische conclusies trekken. Ziedaar de grote lijnen van dit gedachtenexperiment.

Wat moet men daar nu van denken? Het probleem met deze argumentatie is niet dat ze niet sluitend zou zijn, want voor deze sluiting zorgt de nauwgezette, alomvattende opstelling bij voorbaat. Als "elektrodenmens" heb ik inderdaad geen enkel middel om uit te maken of er al dan niet rotsen zijn of, in het algemeen, of er al dan niet een wereld bestaat, want het universele en consequente "doen alsof" is, in deze gedachtengang, voor mij van in het begin met mijn zogezegde "werkelijkheid" samengevallen. De realiteit, dat is het bedrog dat mij wordt aangedaan en dat bedrog is, zoals de werkelijkheid zelf, algemeen en onfeilbaar. Ik kan niet toveren en daarom kan ik alomvattend en onherroepelijk betoverd worden. Ontisch gezien,

in absolute zin, kan dat natuurlijk wel, want "We are such stuff As dreams are made on, and our little life Is rounded with a sleep" (Shakespeare, *The Tempest*, IV, i, 175-177). En die droom zal dan voor ons de werkelijkheid moeten zijn, want buiten deze droom en deze rotsachtige droom in de droom die wij dromen, is er voor ons niets. Maar ja, als er dan voor ons niets anders is dan die droom, wat zouden wij ons dan nog zorgen maken over wat anders? Want, merkwaardig genoeg: de opstelling van het experiment is ongelooflijk realistisch. Er bestaat een boosaardige wetenschapper, er zijn - buiten ons ik en zijn voorstellingen - onze hersenen, er zijn elektroden ingeplant, en noem maar op: er bestaat dus wel degelijk - in absolute zin - een goed gestoffeerde wereld. Alleen, het is er natuurlijk - per definitie - een die wij niet kennen, waarmee wij überhaupt, om zo te zeggen, geen voeling hebben en die ook niet kunnen krijgen. Want kon dat wel, dan zouden wij in beginsel kunnen ontdekken dat wij bedrogen worden. En dat is ex hypothesi niet het geval. Maar als dat zo is, waarom zouden wij dan deze exotische, om zo te zeggen, uit het luchtledige gegrepen vooronderstelling maken? Wat heeft ze überhaupt voor belang? De boosaardige wetenschapper kan, in tegenstelling met de gebruikelijke voorstelling van zaken, weinig genoeg aan zijn kwaadaardigheid beleven, want wij, zijn slachtoffers, zullen hem nooit als zodanig kunnen herkennen. Hij moet helemaal op zijn eentje boosaardig zijn en elke inquisiteur weet dat in zo'n situatie nu net geen intens genoeg te vinden is. Trouwens, kunnen wij die vooronderstelling wel maken? Hoe weten wij - wij, die die uitheemse gedachte natuurlijk toch zelf moeten denken (want wie zou dat in onze plaats doen?) - dat er zo'n boze wetenschapper bestaat? En als wij het überhaupt niet kunnen weten - en dat kunnen wij niet, want dan zouden wij weten dat er een wereld bestaat maar geen rotsen - waarom zouden wij dan moeten veronderstellen dat er, zeg maar, zo iets als een "malin génie" bestaat? Natuurlijk, wij kunnen ons dat inbeelden, want, zoals we gezien hebben is de geest zijn eigen plaats en kan hij van de hemel een hel en van de hel een hemel maken, en dus van de werkelijkheid een droom en van God een "malin génie." Wij kunnen ons zelfs inbeelden dat dit "malin génie" op zijn beurt door een "echte" God universeel bedrogen wordt, zodat we weer goed en wel in onze, o zo reële wereld met rotsen en al terecht zijn gekomen. De vooronderstelling is dus, net zoals alle vooronderstellingen van die aard, volstrekt arbitrair: ze is uit de lucht gegrepen. Ik kan ze maken. Ik kan ze ook niet maken. En ze stoort niemand, want niemand is solipsist, zoals ook niemand amoralist is. Het volstaat de mensen een flinke draai om de oren te geven, zomaar, dus, om

zo te zeggen, een postmoderne draai om de oren, om van de meest verstokte solipsist en amoralist een danig realiteitsbewuste en jankende zedepreker te maken. Men begrijpt dat het argument niet serieus kan worden genomen.

En dat komt omdat het een hoogst merkwaardige maar niet-temin wijdverbreide goocheltoer uithaalt. Aan de ene kant vooronderstelt het betoog dat ik mij identificeer met de mens met zijn elektroden in zijn kop, maar aan de andere kant vooronderstelt het meteen dat ik mij vereenzelvig met een, zo mogelijk, "derde man," die mij en mijn boosaardige wetenschapper aan het werk ziet. Maar als epistemisch subject IN de wereld kan ik onmogelijk tegelijkertijd die twee kanten uit: ofwel kan ik de vooronderstelling niet terecht maken, omdat ik die elektroden-mens in zijn fictionele wereld ben, en dan stelt het probleem zich voor mij niet, ofwel kan ik ze wel terecht maken, maar dan is er, opnieuw, voor mij geen probleem meer: de wereld bestaat dan wel degelijk, want hij is zelfs voorondersteld. Ofwel kan ik dus onmogelijk tot de conclusie komen dat er geen rotsen zijn, maar heb ik ook geen enkele reden om aan hun bestaan te twifelen - wat vanzelfsprekend de *conditio sine qua non* is waardoor ik altijd en overal bedrogen kan worden - ofwel zijn er - per definitie - wel degelijk rotsen of weet ik pertinent dat ze niet bestaan. Maar ik kan, ter wille van de "creatio ex nihilo" van het pseudo-probleem van het solipsisme en het scepticisme, beide perspectieven - het perspectief IN de wereld van binnenuit bekeken en het perspectief OP de wereld van buitenuit gezien - niet netjes in mekaar schuiven zonder mij te bezondigen aan een sofistiek die mij in staat stelt twee welonderscheiden epistemische posities, die voor mekaar volstrekt ontoegankelijk zijn, tegelijkertijd in te nemen. Een dergelijke argumentatie is als zodanig zinledig, want ze weerlegt zichzelf. Ze is zelfs niet komisch, want haar komiek mist elke pointe: ze alludeert niet eens op een incongruentie die IN de wereld mogelijk is.

Algemeen gesteld: men kan een probleem niet oplossen door argumenten aan te voeren of oplossingen voor te stellen die in hun vooronderstellingen condities inhouden die, als ze - wat natuurlijk ter wille van de oplossing moet - gehonoreerd worden, van die aard zijn dat het betreffende probleem niet zou kunnen worden gesteld of zich niet zou kunnen voordoen. Zo kan men niet bewijzen dat de wereld niet bestaat met een argument dat alleen geformuleerd kan worden als men ervan uigaat dat die wereld er wel degelijk is. Zo'n strategie om problemen op te lossen is er bewijsbaar geen, omdat ze slechts problemen kan oplossen waarvan ze zelf moet vooronderstellen

dat ze niet bestaan en zelfs niet kunnen bestaan. En onbestaanbare problemen oplossen kan iedereen of, beter uitgedrukt, dat kan niemand. Zo'n problemen moeten trouwens niet opgelost worden. En bijgevolg is het bestaan van de buitenwereld natuurlijk geen probleem: als wij geen eindige entiteiten IN een omgeving, d.w.z. IN een wereld waren, dan zouden wij überhaupt geen problemen hebben. En dan moest er ook niet naar oplossingen voor problemen IN die wereld gezocht worden. Zo kan men, op analoge gronden, ook het probleem van de dood niet oplossen door te veronderstellen dat mensen een onsterfelijke ziel hebben: want, als dat zo is, dan gaan ze uiteraard der zaak niet dood en is er dus geen probleem. En zo kan men ook geen postmodernist zijn, want dan moet men veronderstellen dat er geen andere problemen zijn dan degene die men dóór en dóór zelf heeft gemaakt en die men dus, in een handomdraai, d.w.z. met een draai om de oren, weer ongedaan kan maken. Wie zo briljant in het toveren geschapen is, kan uiteraard geen echte problemen hebben en men ziet dan ook niet in waarom zo iemand zich over wat dan ook problemen zou maken. Hij zou dat eigenlijk niet eens kunnen. Helaas zijn er problemen en helaas kunnen wij, mensen, niet toveren. Dat is overigens de reden waarom de post-modernist, ondanks het feit dat hij geen problemen kan hebben, zich kan inbeelden dat hij er heeft. Er bestaan dus geen postmodernisten: er zijn alleen mensen die zich ingebeeld hebben dat te zijn, zoals er ook zijn die zich inbeelden dat wij nauwkeurig in de gaten gehouden worden door boosaardige wetenschappers. Voor dat soort controle lijkt mij het moderne staatsapparaat, waarvan ik natuurlijk wel weet dat het bestaat, ruimschoots te volstaan. Ik voel dan ook niet in het minst de behoefte om er mij boosaardige geni bij te fantaseren, waarvan ik sowieso niet kan weten of ze bestaan en die mij, als ze al bestonden, niet in het minst enige last zouden kunnen bezorgen. Ziedaar een voorbeeld van wat ik zou willen noemen: de conversatie in de juiste banen leiden. Ik kan uiteraard alleen maar hopen dat deze overigens nog niet gebaande wegen, iets, misschien zelfs iets essentieels, met onze humaniteit te maken hebben, ook al zouden wij er alleen maar iets uit kunnen leren over onze inbeelding, d.w.z. over de manier waarop wij onszelf nu echt niet naar behoren kunnen programmeren.

VI

Het is trouwens niet zo moeilijk om in te zien waar dat obsesionele streven van onze moderniteit en sinds kort dat post-

moderne lamento en zijn gemaakte en daarom frivole uitbundigheid vandaan komen. Ze komen namelijk rechtstreeks voort uit de paniek die ontstaan is toen wij ontdekten dat wij onszelf door onze kennis en onze kunde uit het Neolithicum hadden verjaagd en in de Industriële Tijd terecht waren gekomen, zoals wij eertijds ook uit het Paleolithicum getreden zijn. Oorspronkelijk leefde de "homo sapiens sapiens" als dier onder de dieren in ecologische nissen die nog niet bezet waren of waaruit andere dieren verdreven konden worden en was zijn cultuur - zijn zelfbepaling - erop gericht het altijd precaire evenwicht met die omgeving te bewaren. Daarna hebben wij door onze arbeid in, aan en ook tegen de natuur onze nissen langzamerhand omgevormd en uitgebreid. En nu, in de nabijheid van dit onvoorstelbare jaar 2000, hebben wij de mogelijkheid verkregen om tot op zekere hoogte onze wereld en ook onszelf zelf te maken, zelf onze nissen uit te kiezen, de nissen die ons passen en natuurlijk ook de nissen die ons niet passen. En aan deze noodzaak om onszelf over deze gigantische breedte en tot in die diepste diepte zelf te programmeren, zijn wij nog niet gewoon geraakt, omdat wij er het meta-programma, d.w.z. de wereldbeelden en de filosofie nog niet voor hebben. Al onze visies, onze ultieme categorieën en ideeën, onze conceptuele schema's, zoals men zegt, zijn in hoge mate neolithisch van oorsprong en uitwerking. Geen wonder dus dat wij onlangs tot onze grote ontsteltenis hebben moeten vaststellen dat God dood is en dat met Hem, niet lang daarna, ook de mens gestorven is. Inderdaad, beiden zijn neolithisch gedacht en bepaald en als zodanig kunnen ze ons, althans in de vorm en met de inhoud die ze in de loop der tijden gekregen hebben, geen goede diensten meer bewijzen. Hun tijd is voorbij, evenals die van het Neolithicum zelf. Vandaar onze paniek. En die is begrijpelijk. Maar het is ook vanzelfsprekend wat ons nu verder te doen staat: wij zullen moeten leren wat wij in en met ons bestaan nu eigenlijk willen, juist omdat wij nu daadwerkelijk zo veel en dus ook zo'n gekke en akelige dingen kunnen doen. We moeten dus leren onszelf behoorlijk te programmeren, we moeten zien uit te maken welke nissen de moeite waard zijn en blijven om erin te leven en erin te sterven. We zullen dus "criteria" moeten zoeken, tot op zekere hoogte andere en in elk geval strengere dan ooit tevoren, toen we nog niet in staat waren onszelf willens en wetens de wereld uit te katapulteren. Maar voor deze taak zijn wij, epi-neolithici, ongetwijfeld niet bijster goed voorbereid. Toch hebben we uiteraard geen keus. En in elk geval draagt men niet tot de oplossing van dit probleem van alle problemen bij door na jaren nadenken tot de

conclusie te komen, zoals M. Heidegger, dat alleen een God ons nog kan redden, of door te stellen, met R. Rorty, dat er niets anders opzit dan de conversatie gaande te houden. Ik vermoed - of laat me liever zeggen, ik hoop - dat men op de ontwapeningsonderhandelingen in Genève al lang weet dat men de conversatie aan de gang moet houden en denkelijk is men er daar ook wel van overtuigd dat het niet de goden zijn die ons zullen redden. In elk geval hebben de goden die wij gehad hebben, dat nu net niet gedaan. Ik begrijp die ondergrondse en algemene, kankerende en slepende paniek, zijn wanhoop en zijn afschermingstechnieken, dus wel, want die paniek is niet het verbazingwekkende privilege van enkele beroepsfilosofen maar het gemeengoed van alle denkende mensen. Maar ik begrijp niet, zeker niet in onze tijd, na Auschwitz en Hirosojima, dat men van deze algemene culturele verwarring en ontreddering een deugd wil maken, dat men de problemen die er zijn, met oude, afgeleefde, louter ritueel geworden gedachten tracht te bezweren en weg te denken in plaats van ze recht in de ogen te kijken en er degelijke, dat wil dus zeggen, gefundeerde en zo mogelijk bevredigende oplossingen voor te zoeken. Daarvan afzien en zeker beweren dat het zoeken ernaar moet worden opgegeven, lijkt mij, voor wie de problemen van deze wereld ook de mijne zijn - en dat geldt de facto voor elk van ons - dat lijkt mij intellectueel een beetje verdwaasd, ethisch ietwat onverantwoordelijk en emotioneel wat eng. Zò bang zijn voor de dood, die onvermijdelijk komt, voor ons en voor onze soort, hoeft men toch echt niet te zien. Want juist door die verlamrende angst zou men die dood wel eens al te snel over zichzelf en zijn wereld kunnen afroepen, in plaats van ze uit te stellen tot het laatste ogenblik, tot het moment waarop het echt niet meer de moeite loont om te leven. Want dan, en niet eerder, is de tijd van de dood, is zijn juiste tijd gekomen. En dan zullen, hopelijk, onze neolithische mensen en hun goddelijkheden, dan zullen wij, epi-neolithici, met onze conflicten en problemen, onze modernismen en post-modernismen, nauwelijks meer zijn dan een vage, en helaas, grotendeels slechte herinnering. Natuurlijk, als men het lijden van de mensheid in het algemeen en in detail in ogenschouw neemt, dan zou het misschien beter geweest zijn, voor de wereld en ook voor onszelf, als wij niet geboren waren. Maar er bestaat niet alleen lijden en smart, maar ook vreugde en genot. Die zijn onvergelijkbaar en kunnen dus ook niet opgeteld en tegen mekaar afgewogen worden. En daarenboven is het voor zo'n radicale beslissing "er maar liever niet te zijn om eindelijk geen wereld meer te hebben" in beginsel altijd te laat. Zodat wij enkel

nog kunnen concluderen: "Men must endure Their going hence, even as their coming hinter; Ripeness is all" (Shakespeare, King Lear, V, ii, 10-12).

Rijksuniversiteit Gent